

Subkategória funkčno-sémantickej kategórie modálnosti: schopnosť (abilita)

Martina Ivanová

1. V modálnej logike sa akcentuje, že základom výpovedí s modálnym exponentom schopnosti je prisudzovanie (psychologických alebo fyzických) kvalít osobám vykonávajúcim nejakú činnosť (pozri Deroy, 2007). Napríklad vo výpovedi *Ján vie hrať šach*, hovoriaci na základe (aktuálne prebiehajúcej alebo minulej) činnosti prisudzuje Jánovi schopnosť istého charakteru. Základom je tu teda inferencia hovoriaceho o schopnosti agensa, a to na základe subjektívneho vyhodnotenia a následného zovšeobecnenia vyplývajúceho z činnosti agensa. Ide tu o schému: (opakované) vykonávanie činnosti F agensom → inferencia hovoriaceho → schopnosť agensa vykonávať činnosť A_(F). Medzi abilitou a ostatnými modálnymi konceptmi existuje istá sémantická reakcia. S abilitou sa spája oblasť možného: možné, t. j. pripustenie ďalšej alternatívy, je podmienené schopnosťou, dispozíciou agensa konať dej: *Peter môže ísť hrať šach*. – *Peter vie hrať šach*.

Pri vymedzení modality ako jazykovej kategórie vychádzame z koncepcie modality ako funkčno-sémantickej kategórie konštituovanej modálnymi subkategóriami necesitatívnosti, possibility, volitívnosti a ability.¹ Modálnymi exponentmi jednotlivých subdomén sú výrazové prostriedky rozličných jazykových rovín. V slovenčine sa modálna subkategória ability vyjadruje prostredníctvom lexikálnych prostriedkov (tzv. schopnostné predikáty), gramatických prostriedkov (modálne sloveso *vedieť*), slovotvorných prostriedkov (afixy typu *-avý*, *-ivý*, *u-*) a sémantických prostriedkov (modálny sémantický príznak v sekundárnom význame primárne dynamických predikátov).

FUNKČNO-SÉMANTICKÁ SUBKATEGÓRIA MODALITY – ABILITA			
Lexikálne prostriedky	Lexikálno-gramatické prostriedky	Slovotvorné prostriedky	Lexikálno-sémantické prostriedky
verbálne: <i>naučiť sa, osvojiť si</i> „získať schopnosť“ verbo-nominálne: <i>mať schopnosť</i> nominálne: <i>schopný</i> <i>spôsobilý</i>	<i>vedieť</i> „mať schopnosť“ <i>dokázať</i> „mať schopnosť“	<i>vnímový</i> „taký, ktorý vie vnímať“ <i>dojímavý</i> „taký, ktorý vie dojať“ <i>liečivý</i> „taký, ktorý dokáže liečiť“ <i>vodivý</i> „taký, ktorý dokáže viesť prúd“	<i>chodiť</i> 1. „pohybovať sa pomocou nôh“ 2. „mať schopnosť pohybovať sa pomocou nôh“

¹ Vymedzenie jednotlivých modálnych konceptov v rámci funkčno-sémantickej kategórie modality je v jednotlivých teoretických prístupoch rôzne. E. Ďurovič (1956) napríklad rozlišuje v zásade dva základné modálne koncepty: uplatnenie vôle a vzťahy možnosť a intencné. M. Grepl a P. Karlík (1998) zasa pracujú s trojčlenkou nutnosť – možnosť – zámer, pričom modálny koncept schopnosti klasifikujú v rámci konceptu možnosti.

2. Lexikálne prostriedky vyjadrovania modálneho významu ability

Medzi lexikálne prostriedky vyjadrujúce modálny význam ability možno zaradiť jednak predikáty so sémantickým príznakom schopnosti prítomným v ich sémantickej štruktúre, jednak sekundárne schopnostné lexie primárne dynamických slovies.

Pri hľadaní odpovede na otázku, ako diferencovať medzi predikátmi s modálnym významom a modálnymi gramatickými funktormi, možno vyjsť zo sémantickej štruktúry slovies. Budeme pracovať s predpokladom, že sémantickú štruktúru modálnych relátorov konštituuje príznak [schopnosť], ktorý prešiel procesom gramatikalizácie. V prípade sémanticky komplexnejších významov, pri ktorých sa súčasťou sémantickej štruktúry stávajú ďalšie príznaky a tie vystupujú vo vzťahu k tomuto gramatikalizovanému príznaku ako determinujúce alebo determinované prvky, budeme uvažovať o predikátoch s modálnym významom.

Modálny sémantický koncept schopnosti zahŕňa vrodene, resp. osvojené dispozície na realizáciu deja. Predikáty s modálnym významom schopnosti možno kategorizovať na základe nasledujúceho modálneho scenára:

- (1) vrodená – získaná dispozícia: *vedieť, dokázať – naučiť sa*,
- (2) nadobudnutie – strata dispozície: *naučiť sa – zabudnúť, odvyknúť si*,
- (3) potenciálna – realizovaná dispozícia: *vedieť – dokázať, stihnúť, stačiť, vládať, vydržať*.

Slovesá s modálnym sémantickým príznakom [schopnosť] možno rozdeliť do dvoch skupín: v prvej skupine sa budú vyskytovať predikáty, pri ktorých príznak schopnosti vystupuje v pozícii determinujúceho prvku a zároveň je súčasťou presupozície: *naučiť sa* „nadobudnúť schopnosť“ (presuponuje „predtým nemať schopnosť“), *zabudnúť, odvyknúť si* „stratiť schopnosť“ (presuponuje „predtým mať schopnosť“); v druhej skupine sú slovesá, pri ktorých možno vymedziť okrem významu schopnosti ešte jeden jadrový príznak: *vládať* „mať schopnosť“ + „mať silu využiť schopnosť“, *stačiť, stihnúť, vydržať* „mať schopnosť“ + „mať čas využiť schopnosť“.

Ako schopnostné predikáty sa správajú statické lexie primárne akčných dynamických slovies pomenúvajúce elementárne fyziologické dispozície (*vidieť, počuť, chodiť, sedieť, lietať*) a elementárne sociálne zručnosti (*rozprávať/hovoriť, čítať, písať*), ktoré sú vyčlenené ako osobitné lexikografické jednotky (napr. vo Valenčnom slovníku slovenských slovies, ďalej VSSS, 1998). Podmienkou vymedzenia schopnostného statického významu je možnosť parafrázy významu prostredníctvom zloženého slovesného predikátu „vedieť + infinitív plnovýznamového slovesa“.

Vznik sekundárnej lexie so statickým významom schopnosti z primárnych akčných významov je príkladom na systémovú metonymickú transpozíciu založenú na vzťahu implikácie, ktorá sa spája s rekatégorizačnými redukciami valenčných štruktúr. VSSS (1998) napríklad ponúka nasledujúcu explikáciu významu primárne akčného slovesa *chodiť*¹ („pohybovať na vlastných nohách“) a sekundárneho schopnostného významu *chodiť*² („stať sa schopným pohybu na vlastných nohách“). Pri analyzovanej

slovesnej lexéme je sémantický príznak schopnosti ako potenciálna implikacionála zahrnutá už v základovom význame slovesa (pohyb predpokladá nadobudnutie tejto schopnosti) a statický význam schopnosti vzniká aktualizáciou tejto potenciálnej sémy v sekundárnom významovom pláne slovesnej jednotky. V odvodenom význame tak funguje základový význam ako determinant spomínaného implikovaného komponentu („byť schopný“ ← „pohybovať sa na vlastných nohách“). Prítomnosť sémantického komponentu schopnosti v obsahovom pláne slovesných jednotiek sa manifestuje aj prítomnosťou v opise sémových štruktúr primárnych lexikálnych významov, napr. *hovoríť* „byť schopný vydávať artikulované zvuky so zrozumiteľnou informáciou“ (Dolník, 1990).

Aktualizácia, t. j. fokusácia sémantického komponentu schopnosti, sa môže realizovať pod vplyvom kontextu, prostredníctvom modálneho operátora *vedieť*, resp. môže vyústiť do vzniku nového (statického) významu. Explicitne sa význam schopnosti signalizuje prostredníctvom modálneho operátora: *Viem plávať*. Ako príklad na kontextovú aktualizáciu významu schopnosti možno uviesť túto vetnú realizáciu: *Dieťa sa učí korčuľovať*. Význam slovesa *korčuľovať* možno parafrázovať ako „(byť schopný) pohybovať sa po ľade pomocou korčúľ“. V slovnom spojení *učíť sa korčuľovať* sa implikovaná séma schopnosti z obsahového plánu aktualizuje pod vplyvom výrazu *učíť sa*, ktorého súčasťou je spomínaný komponent (*učíť sa* „vyvíjať úsilie, aby niekto nadobudol isté vedomosti alebo schopnosti“). Inou možnosťou, kam môže takáto transstratifikácia komponentov pod vplyvom aktualizácie jedného z nich vyústiť, je vznik nového významu spätý s konštituovaním novej lexie v štruktúre polysémantu. V takom prípade sa mení status daného komponentu schopnosti: z implikovaného obsahového prvku sa stáva záväzný komponent významu. Samozrejme, vzniká otázka, ako odlíšiť sémantické varíovanie lexie od vzniku novej lexie. V prípade statických schopnostných lexií možno pri lexikografickom spracovaní (analyzujeme prípady z KSSJ a VSSS) pozorovať, že k delimitácii polysémických štruktúr dochádza pri dvoch významových okruhoch sloves: pri slovesách pomenúvajúcich elementárne fyziologické dispozície (*vidieť*, *počuť*, *chodiť*, *sediť*, *lietať*) a elementárne sociálne zručnosti (*rozprávať*, *hovoríť*, *čítať*, *písať*). V týchto prípadoch možno štruktúry s kontextovo aktualizovaným a významovo záväzným komponentom schopnosti považovať za synonymné: *Dieťa ešte nevie hovoriť* – *Dieťa ešte nehovorí*.

Vznik schopnostných sloves z primárne dynamických sloves predstavuje metonymickú transpozíciu, pri ktorej je konceptualizovaný prvok (schopnosť) subdoménou konceptualizačného zdroja (činnosť, ktorá schopnosť implikuje), ide teda o prípad redukcie domény. Metonymická transpozícia významu je v tomto prípade spojená aj so substitúciou výrazovej realizácie, ktorou sa prototypicky daný význam schopnosti vyjadruje: modálne sloveso + infinitív plnovýznamového slovesa → určitý slovesný tvar plnovýznamového slovesa (*Dieťa už vie čítať*. → *Dieťa už číta.*).

V sekundárnom statickom význame sa akcentuje predovšetkým moment nadobudania schopnosti, o čom svedčí fakt, že príklady uvádzané vo VSSS obsahujú tzv. exocentrickú časticu *už*, resp. *ešte*, ktorej prítomnosť presuponuje verbálne nerealizovanú propozíciu vzťahujúcu sa na neprítomnosť danej schopnosti pred alebo po časovom bode vymedzenom slovesom (*Dieťa už chodí*. implikuje *Dieťa predtým*

nechodil, Jeho 98-ročný otec ešte chodí. implikuje *Jeho 98-ročný otec (pravdepodobne) neskôr nebude chodiť.*).

3. Gramatické prostriedky vyjadrovania modálneho významu ability

Otázka stanovenia jednoznačnej hranice gramatickými, resp. lexikálno-gramatickými (modálne relátory) a lexikálnymi (slovesá s modálnym významom) indikátormi modalita zostáva otvorená. V koncepcii M. Grepla a P. Karlíka (1998) sa slovesá *umieť* a *dokázať* hodnotia ako modálne slovesá v širšom zmysle, teda neprisudzuje sa im status gramatických funktorov, v koncepcii E. Benešovej (1971) sa pri slovese *umieť* význam „mať schopnosť vyrovnáť sa s istou situáciou“ hodnotí ako vlastný modálny význam, zatiaľ čo význam „mať osvojené ako poznatok, zručnosť“ sa vymedzuje ako prípad lexikálnej modalita. Pri ich slovenských pendantoch je situácia podobná: L. Ďurovič (1956) klasifikuje slovesá *vedieť* a *dokázať* ako základné modálne slovesá, v koncepcii M. Sokolovej (1995) sa ako modálny gramatický funktor vymedzuje sloveso *vedieť* s významom „mať schopnosť, zručnosť“.

S iným riešením prichádzajú autori, ktorí poukazujú na difúznosť hraníc medzi gramatickými a lexikálnymi modálnymi elementmi. Podľa B. Hansena (2000) modálne slovesá reprezentujú kategóriu s relatívne malým jadrom a nejednoznačnou perifériou, presahujúcou do zón sémanticky blízkych kategórií². V slovenskom kontexte podobné názory nachádzame už v koncepcii L. Ďuroviča, ktorý vymedzuje vlastnosti, ktorými sa základné modálne výrazy odlišujú od modálno-vecných výrazov. Pritom však poznamenáva, že „tieto vlastnosti sú v plnom počte prítomné len pri niekoľko málo slovách; každá z nich má však iný „akčný“ rádius, a tak dostávame plynulú škálu k modálno-vecným výrazom, danú postupným ubúdaním ukázaných vlastností“ (Ďurovič, 1956, s. 68).³

V našich prácach sme sa pokúsili sumarizovať kritériá, na základe ktorých možno identifikovať status modálnych sloves ako gramatických alebo lexikálnych modálnych elementov. Sú nimi 1. sémantické kritériá: a) monokomponentová sémantická štruktúra modalizátora: sémantická štruktúra príslušného modálneho slovesa obsahuje iba gramatikalizovaný modálny príznak, bez sekundárnych nemodálnych príznakov, b) monosémickosť modalizátora: príslušné modálne sloveso nemá iné nemodálne významy, c) polyfunkčnosť modalizátora: príslušné modálne sloveso vyjadruje aj iné modálne významy, d) kolokačný profil: otvorená ľavovalenčná kolokačná paradigma modalizátora (schopnosť spájať sa s rozličnými typmi

² Takéto chápanie kategórií nájdeme už v pražskom funkcionalizme: „... the classes (and subclasses) of elements should not be regarded as ‚boxes‘ with clear-cut boundaries but as formations with a compact core (centre) and with gradual transition into a diffuse periphery which, again, gradually passes (infiltrates) into peripheral domain of next category“ (Daneš, 1966, s. 11). neskôr sa objavuje v tzv. emergentnej gramatike P. Hoppera (1998), v ktorej sa akcentuje fluidný charakter kategórií, i v gramatikalizačnej teórii B. Hansena a M. Kruga (2000)

³ V teórii R. Quirka (1985) sa používa termín centrálna a marginálne modálne elementy, E. Traugott (1997) zavádza pojem kvázimodálne elementy, J. Biber et al. (1999) pracuje s termínom semimodálne elementy.

participantov – životnými i neživotnými), ako aj otvorená pravovalenčná komplementová paradigma (schopnosť spájať sa v rôznymi sémantickými triedami predikátov); 2. morfológické kritériá: a) redukovaná (nekompletná) paradigma modalizátora, napr. nemožnosť tvoriť imperatív, absencia vidového náprotivku, absencia verbálneho substantíva; b) nemožnosť istých transformácií: nemennosť modálneho slovesa pri pasívnej a deagentnej transformácii; 3. syntaktické kritériá: a) spojenie s infinitívom, nie s vedľajšou vetou, b) nemožnosť rozvíť príslušné modálne sloveso menným výrazom; 4. interlingválne kritériá: a) prekladovým pendantom jednotky je modálne sloveso.

Možno predpokladať, že čím viac kritérií príslušné modálne sloveso spĺňa, tým je stupeň jeho gramatikalizácie vyšší a ako gramatický modálny element je v rámci gramatickej kategórie modalít centrálnejší.

Tento fakt možno doložiť porovnaním modálneho slovesa *vedieť* s iným modálnym slovesom, o ktorom možno predpokladať, že pôjde o centrálny modálny element, napríklad so slovesom *musieť*.

1. a) V lexikografických prácach evidujeme nasledujúce významy slovesa *vedieť*: „mať osvojené ako zručnosť, poznatok“, „mať schopnosť vyrovnáť sa so situáciou“; sloveso *musieť* vyjadruje „objektívnu nevyhnutnosť“, „povinnosť“, „potrebu“, „nátlak, rozkaz“, „vôľu“, „predpoklad alebo istotu“, „prosbu alebo želanie“. V prípade modálneho slovesa *vedieť* teda evidujeme sémantickú štruktúru komplexnejšej povahy, obohatenú o sémantické príznaky nemodálnej povahy, v prípade slovesa *musieť* jeho sémantickú štruktúru konštituuju gramatikalizované komponenty modálnej povahy;

1. b) Sloveso *vedieť* okrem vyjadrovania modálnych významom disponuje významom „mať vedomosť o niečom“, pri slovese *musieť* evidujeme len základné modálne významy⁴;

1. c) Sloveso *vedieť* vyjadruje len modálny význam ability, modálne sloveso *musieť* vyjadruje významy objektívnej necesitatívnosti, obligatívnosti i silnej epistemickej modalít;

1. d) Pri slovese *vedieť* evidujeme v ľavovalenčnej paradigme preferenčný výskyt životných participantov, v prípade slovesa *musieť* ľavovalenčná paradigma nie je limitovaná reštriktívnymi príznakmi. Posun od vyjadrovania schopnosti k vyjadrovaniu dispozície je motívom prítomnosti neživotných participantov v ľavovalenčnej paradigme slovesa:

- (1) Niekedy si však príroda <vie> veľmi neobyčajne pomalovať svoje plody zeme.
- (2) Leštený hliník <vie> zapôsobiť na milovníka techniky, raz darmo.; Takéto počasie <vie> zaútočiť na nervy.

2. a) Pri slovese *vedieť* existuje síce imperatívny tvar *vedz*, vzťahuje sa však na nemodálny význam „mať vedomosť“. Pokiaľ ide význam ability, objektívnu, vrodenu dispozíciu agensa z logického hľadiska nie je možné ovplyvniť, pri slovese *musieť* imperatív teda možný nie je. Pokiaľ ide o opisné tvary imperatívu, periférnosť

---

⁴ V tomto prípade neberieme do úvahy degramatikalizačné procesy, ktorých výsledkom je pri modálnom slovese konštituovanie lexikálneho významu „mať rád“, tento význam zatiaľ hodnotíme ako okazionalný.

modálneho slovesa *vedieť* sa prejavuje aj v tom, že opisný tvar imperatívu, napriek tomu, že má význam dezideratívnosti, nie je pri ňom zriedkavý:

- (3) Nech sa <vie> tešiť, ako keď bola moja, prosím.
- (4) Len nech <vie> robiť.
- (5) Nech <vie> aj ráno vstávať!.

Pri slovese *musieť* evidujeme na opisný tvar imperatívu so sémantickým príznakom dezideratívnosti iba jeden doklad:

- (6) Nech naňho <musí> myslieť, kým bude preč.

2. b) Pri modálnych slovesách ako synsémantických jednotkách v prvom rade môžeme hovoriť o bezrodovosti, keďže kategóriu rodu môžu vyjadrovať len autosémantické slovesá, pri slovese *musieť* ostáva pri pasívnej transformácii modálna dispozícia nezasiahnutá:

- (7) Legislatíva EÚ <musí byť> publikovaná vo všetkých jazykoch EÚ,
- (8) Každá osoba <musí byť> označená originálnym nickom.

Pri modálnom slovese *vedieť* je pasívna transformácia nemožná i pri spojeniach so slovesami, ktoré pasívnej transformácii inak podliehajú (*oceniť*, *odhadnúť*, *určiť*). Je to signálom úzkeho vzťahu modálneho slovesa *vedieť* so subjektom predikatívnej syntagmy. Zatiaľ čo pri slovese *musieť* je rozhodujúci vzťah subjektu k infinitívu autosémantického slovesa, práve skutočnosť, že modálne sloveso *vedieť* blokuje možnosť pasivizácie pri slovesách, pri ktorých je za bežných okolností pasivizácia možná, svedčí o jeho periférnom statuse ako gramatického operátora modalít. 2. c) Podľa E. Benešovej (1971) podobne ako o bezrodovosti možno hovoriť i o bezvidovosti modálnych sloves, keďže úloha vyjadrovať kategóriu vidu v spojení modálne sloveso + infinitív plnovýznamového slovesa prináleží plnovýznamovému slovesu. Vyplýva to zo skutočnosti, že modálne sloveso nevyjadruje dej, len modálnu dispozíciu agensa konať dej. Kolokácie modálneho slovesa *vedieť* s perfektívnymi, resp. imperfektívnymi verbami odhaľujú, že pri význame „mať osvojené ako poznatok, zručnosť“ sa preferenčne využívajú imperfektívne slovesá (najfrekventovanejšie verbá podľa SNK: *hrať* 935, *robiť* 670, *čítať* 617, *rozprávať* 559, *spievať* 223, *narábať* 202, *plávať* 193, *komunikovať* 192, *variť* 126, *lietať* 112), zatiaľ čo pri význame „mať schopnosť vyrovnáť sa so situáciou“ sú frekventovanejšie kolokácie s perfektívnymi verbami (najfrekventovanejšie verbá podľa SNK: *predstaviť* (si) 4862, *poradiť* (si) 625, *pochopiť* 548, *oceniť* 403, *využiť* 345, *vysvetliť* 321, *odhadnúť* 306, *odpovedať* 305, *posúdiť* 282, *zahrať* 254).

Ukazuje sa, že v prípade významu „mať schopnosť vyrovnáť sa so situáciou“ sa verbum *vedieť* preferenčne spája s perfektívami, v prípade významu „mať osvojené ako zručnosť, poznatok“ zasa s imperfektívami. Možno to vysvetliť tak, že v prvom prípade ide skôr o schopnosť týkajúcu sa jednorazovej reakcie na konkrétnu situáciu, zatiaľ čo v druhom prípade o „pretrvávajúcu“ schopnosť nezávislú od konkrétnej situácie.

2. d) Modálne slovesá netvoria verbálne substantíva, existujúce verbálne substantívum *vedenie* sa vzťahuje na význam „mať vedomosť“. Rovnaký predpoklad platí aj pre participium *vediaci*, hoci v SNK evidujeme doklad na aktívne participium

nevzťahujúce sa na význam „mať vedomosť“, ale na modálny význam (spolu s participióm *mohúci*), hodnotíme ho ako príležitostný príznakový tvar, motivovaný potrebami konkrétneho (filozofického) textu):

- (9) Ukončené rozprávanie kombinuje sériu prenosov objektívnych hodnôt so sériou prenosov ustanovujúcou nejaký „vediaci“ či „mohúci“ subjekt.
- (10) Zvláštna naratívna jednotka, do ktorej je vložené chcenie nejakého „vediaceho“ či „mohúceho“ subjektu, predstavuje prvý výkon rozprávania.

3. a) Výskum kolokačných paradigiem jednoznačne diferencuje spomínané významy verba *vedieť*: pri význame „mať schopnosť vyrovnáť sa so situáciou“ sa sloveso *vedieť* preferenčne spája s kognitívnymi (*predstaviť si, pochopiť, odhadnúť, posúdiť*) a komunikačnými predikátmi (*poradiť, oceniť, vysvetliť, odpovedať*), v prípade významu „mať osvojené ako zručnosť, poznatok“ zasa s predikátmi označujúcimi fyziologické dispozície (*chodiť, lietať, plávať, rozprávať, hovoriť*), prípadne sociálne dispozície (*čítať, písať, variť, hrať, spievať*).

3. b, c) Pokiaľ ide o syntaktické kritérium spájateľnosti modálnych slovies s infinitívom, a nie s vedľajšou vetou, resp. s menným výrazom, korpusové doklady odhaľujú, že možnosť kolokácie slovesa *vedieť* s vedľajšou vetou alebo s menným výrazom sa vzťahuje na význam „mať osvojené ako poznatok, zručnosť“:

- (11) Chcela by <vedieť matematiku> aj fyziku.

V takýchto prípadoch sa dokonca ako rovnocenné koordinované pravovalenčné komplementy vyskytujú menné výrazy a infinitív slovesa:

- (12) Na rozdiel od starších pedagógov <vedia jazyky>, pracovať s počítačmi a podobne.

V niektorých prípadoch možno kolokáciu slovesa *vedieť* s menným výrazom interpretovať ako prípad elipsy:

- (13) Môže, ale nemusí <vedieť> (hovoriť) po rusky.

Okrem tradične vymedzovaného modálneho relátora *vedieť* najbližšie ku gramatickému významu modálneho relátora schopnosti má sloveso *dokázať*. S súvislosťou s týmto slovesom vzniká otázka, či ho hodnotiť ako lexikálnu jednotku s modálnym významom alebo ako gramatický funktor modalít. Preto sme sloveso *dokázať* podrobili korpusovému zhodnoteniu, v ktorom sme si preferenčne všimli kolokácie s infinitívom slovies vo funkcii pravovalenčného komplementu. Medzi najfrekvencovanejšie slovesá, ktoré vstupujú do kolokácií s týmto modálnym relátorom, patria infinitívy: *presadiť* (sa) 604, *vytvoriť* 601, *využiť* 577, *predstaviť* (si) 528, *udržať* 487, *vyrovnať* (sa) 484, *vyhrať* 391, *zabezpečiť* 327, *pochopiť* 275, *zvíťaziť* 244, *prekonať* 237, *zdolať* 229, *zvládnuť* 224, *poradiť* 202, *prispôsobiť* (sa) 194, *poraziť* 184, *spojiť* 179, *otočiť* (sa) 169, *oceniť* 167, *vyrobiť* 156.

Korpusové doklady ukazujú, kolokácie slovesa *dokázať* so skupinou slovies vyjadrujúcich fyzické a sociálne dispozície agensa (*hrať, čítať, narábať, spievať, plávať, rozprávať, hovoriť*) sú relatívne zriedkavé. Naopak, sloveso *dokázať* sa preferenčne spája najmä so slovesami pomenúvajúcimi kognitívne činnosti agensa (*predstaviť si, oceniť, pochopiť, rozoznať*), komunikačnú aktivitu agensa (*poradiť*,

ocenit') alebo kvalitatívnu zmenu (využiť, presadiť sa, prispôbiť sa, zabezpečiť). Možno, konštatovať, že v týchto prípadoch sloveso *dokázať* vyjadruje podobne ako jeden z významov slovesa *vedieť* situáciou podmienenú schopnosť, resp. schopnosť vyrovnáť sa so situáciou vyjadrenou slovesom, porovn.:

- (14) Dnes si už ťažko <dokážeme predstaviť>, že Lang v 20. rokoch minulého storočia nakrútil 6-hodinový opus Prsteň Nibelungov.
(15) Dnes si ťažko <vieme predstaviť>, aký to bol obrovský objav, ved' umožnil preniknúť na západnú stranu Ameriky.

Napriek skutočnosti, že sloveso *dokázať*, podobne ako sloveso *vedieť*, vyjadruje schopnosť vyrovnáť sa so situáciou, predsa medzi nimi možno evidovať jeden zásadný rozdiel. Možno konštatovať, že zatiaľ čo sloveso *dokázať* vyjadruje aktuálnu dispozíciu agensa realizovať dej, sloveso *vedieť* potenciálnu schopnosť, nezávislú na aktuálnej situácii. Tento rozdiel sa manifestuje pri negácii: negovaním slovesa *dokázať* sa neneguje samotná schopnosť agensa, porovn.: *Od prekvapenia <nedokázala hovoriť>. – *Neviedela hovoriť.* Sloveso *dokázať* možno zaradiť medzi implikatívne slovesá, teda slovesá inherentne spojené s rôznymi presupozíciami (porovnaj Karttunen, 1971, citované podľa Hirschová, 2006), zatiaľ čo sloveso *vedieť* implikatívne nie je. Táto implikatívnosť sa prejavuje v minulom čase, porovn.:

- (16) Iba Juskowiak zo Sportingu Lisabon dokázal prekonať 192 cm vysokého Židkova. (implikuje Juskowiak prekonal Židkova.)
(17) Iba Juskowiak zo Sportingu Lisabon vedel prekonať 192 cm vysokého Židkova. (neimplikuje nevyhnutne Juskowiak prekonal Židkova.)

Zvlášť sa tento rozdiel medzi implikatívnym *dokázať* a neimplikatívnym *vedieť* ukazuje tam, kde k prvému komplementu pripojíme jeho opozíciu. **Iba Juskowiak dokázal prekonať Židkova, ale neprekonal ho.* je kontradiktórické tvrdenie, zatiaľ čo *Iba Juskowiak vedel prekonať Židkova, ale neprekonal ho.* je prípustné napríklad v kontexte *Iba Juskowiak vedel prekonať Židkova, ale dnes ho neprekonal.*

Podobne sa rozdiel ukáže vtedy, ak v rámci vety konfrontujeme implikatívne sloveso s neimplikatívnym: *Iba Juskowiak vedel prekonať Židkova, ale dnes ho nedokázal prekonať.*

4. Závěry

Ukazuje sa, že proces gramatikalizácie modálneho slovesa *vedieť* by sa dal zachytiť v troch stupňoch: nemodálny význam „mať vedomosť“ – modálny význam „mať schopnosť osvojenú ako poznatok, prípadne zručnosť“ – modálny význam „mať schopnosť vyrovnáť sa so situáciou“. Z nemodálneho významu „mať vedomosť“ vzniká modálny význam „mať schopnosť osvojenú ako poznatok, zručnosť“. Možnosť spojiť sloveso s daným modálnym významom s vedľajšou vetou i menným výrazom je signálom toho, že v tomto význame sa sloveso *vedieť* negramatikalizovalo úplne. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v tomto prípade je významovo blízke slovesu *naučiť sa*. Najviac čít zhodných s plne gramatikalizovanými modálnymi slovesami má sloveso *vedieť* vo svojom význame „mať schopnosť vyrovnáť sa so situáciou“. V tomto

prípade ho možno nahradiť modálnym relátorom *môcť*, takže jeho význam sa blíži významu objektívnej possibility, keďže schopnosť vyrovnáť sa so situáciou nie je determinovaná len dispozíciami agensa, ale aj existenciou priaznivých podmienok na realizáciu, resp. nerealizáciu činnosti: *Dnes si len ťažko viete predstaviť reprezentáciu bez hráčov, ktorí nepôsobia v lige.* – *Dnes si len ťažko môžete predstaviť reprezentáciu bez hráčov, ktorí nepôsobia v lige.* Napriek skutočnosti, že sloveso *dokázať* sa svojim významom blíži k centrálnejšiemu modálnemu významu slovesa *vedieť*, na základe jeho implikatívnosti ho nevymedzujeme ako modálny funktor a hodnotíme ho ako lexikálny prostriedok na vyjadrenie modálneho konceptu schopnosti.

*Štúdia pod rovnomenným názvom bola prednesená na konferencii Slovo – tvorba – dynmickosť, konanej na počesť PhDr. K. Buzássyovej, CSs., 11. – 12. marca 2009 v Modre, a bude publikovaná v zborníku Slovo – tvorba – dynmickosť. Ed. M. Šimková (10 s., v tlači).

Literatúra

- BIBER, Douglas – JOHANSSON, Stig – LEECH, Geoffrey – CONRAD, Susan – FINEGAN, Edward: Longman Grammar of Spoken and Written English. Harlow: Longman, 1999.
- DANEŠ, František: The relation of centre and periphery as a language universal. In: Travaux Linguistiques de Prague II. Praha: Academia 1966, s. 9 – 21.
- DEROY, Ophelia: Of Ability Statements. Dostupné na: <http://ftp.informatik.rwth-aachen.de/Publications/CEUR-WS/Vol-278/paper08.pdf>
- DOLNÍK, Juraj: Lexikálna sémantika. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 304 s.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 220 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 512 s.
- HANSEN, Björn: The German Modal Verb müssen and the Slavonic Languages – The reconstruction of a Success Story. In: Scando-Slavica Tomus 2000, roč. 46, s. 77 – 92.
- HANSEN, Björn: The Grammaticalization (and Degrammaticalization?) of Modals in Slavonic. In: Tilman Berger & Karl Gutschmidt (eds.) Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen. Deutsche Beiträge zum 13. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana. München: Sagner 2003, s. 97 – 115.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Olomouc: Univerzita Palackého 2006. 244 s.
- HOPPER, Paul J. – TRAUGOTT, Elizabeth C.: Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- KRUG, Manfred G.: Emerging English Modals: A Corpus-based Study of Grammaticalization. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2000. 332 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1998. 272 s.

- QUIRK, Randolph: A comprehensive grammar of the English language. Harlow: Longman, 1985. 1779 s.
- PANEVOVÁ, Jarmila – BENEŠOVÁ, Eva – SGALL, Petr: Čas a modalita v češtině. Praha: Univerzita Karlova 1971. 170 s.
- Slovenský národní korpus. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2008.
Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact 1995. 180 s.